

GRZEGORZ TRAFALSKI
Uniwersytet Łódzki

DZIEDZICTWO KULTUROWE W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ NA PRZYKŁADZIE HERBÓW GMIN I POWIATÓW MAZOWSZA ZACHODNIEGO

Streszczenie: Po wprowadzeniu ustawy o samorządzie terytorialnym w 1990 r. rady gmin stanęły przed nowym wyzwaniem, jakim było przyjęcie uchwał w sprawie herbów gmin, miast i powiatów. Proces ten naturalnie poprzedziły dyskusje w środowisku heraldycznym. Ich wynikiem był katalog symboli, do których powinna odwołać się rada przy tworzeniu swojego *signum*. Jego autorzy podkreślali, że herby są cennym dziedzictwem kulturowym i jako takie powinny podlegać ochronie. Nie odnotowano, jednakże, że zestaw znaków poleconych samorządom do wykorzystania zamyka się w jednym haśle, jakim jest dziedzictwo. W artykule postanowiłem wskazać, jak poszczególne rady wykorzystywały je w swoich herbach. Terenem obserwacji uczyniłem Zachodnie Mazowsze (rozumiane w granicach staropolskiego województwa rawskiego).

Słowa kluczowe: herb, heraldyka, samorząd, Zachodnie Mazowsze

Ustawa o samorządzie terytorialnym z 8 marca 1990 r. zezwoliła radom gmin na przyjmowanie uchwał w sprawach herbów¹. Naturalnie każdy z nich w jakiś sposób musiał nawiązywać do terytorium, którego miał być znakiem. Henryk Seroka odtworzył na podstawie staropolskiej heraldyki miejskiej kanon zasad, jakich należy przestrzegać przy projektowaniu herbów gmin. W samorządach, które mogą poszczycić się miejską przeszłością, postulował wykorzystanie *signum civitatis*. W pozostałych samorządach proponował skorzystanie z genezy miejscowości będącej siedzibą gminy, etymologii nazwy gminy, symboliki związanej z wezwaniem kościoła parafialnego, symboliki (herbu) związanej z założycielem miejscowości-siedziby gminy, w uzasadnionych przypadkach wyobrażenia pieczęci gminy z XIX w., charakterystycznych osiągnięć kultury ludowej². We wnioskach I Krakowskiego Kolokwium Heraldycznego zredagowanych przez Wojciecha Drellicharza podkreślano,

¹ „Do wyłącznej właściwości rad gminy należy [...] podejmowanie uchwał w sprawie herbu gminy” (Ustawa o samorządzie terytorialnym z dnia 8 marca 1990 r., art. 18, ust. 2, pkt 13 (Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95).

² H. Seroka 1998, s. 11–14.

że historyczne staropolskie herby ziemskie oraz średniowieczne herby ziem i księstw są jedną z najcenniejszych części naszego dziedzictwa kulturowego. W nich też nakazywano poszukiwać inspiracji przy tworzeniu herbów powiatów i województw³. Uczestnicy kolokwium rozumieli je jako element dziedzictwa kulturowego regionu. W swoim referacie spróbuję pokazać, w jaki sposób inne jego składowe są utrwalane i przekazywane przy pomocy heraldyki samorządowej.

Przedmiotem artykułu jest dziedzictwo kulturowe i sposób jego ukazywania w herbach gmin i powiatów. Jan Pruszyński definiuje je jako: „zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju, oraz przekazania następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kulturowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”⁴. Dziedzictwo kulturowe możemy podzielić na dobra materialne i niematerialne. Do tej pierwszej grupy zaliczymy wszystkie materialne przejawy kulturowej działalności twórczej człowieka, czyli: stroje, budownictwo, narzędzia pracy, wytwory służące zaspokajaniu potrzeb człowieka⁵. Do drugiej grupy należałoby zaliczyć tradycję, religię, folklor, język, sztukę oraz sposób życia mieszkańców⁶. Dopiszę do tej listy również pamięć o przeszłości.

Przedmiotem moich rozważań uczyniłem współczesne herby powiatów i gmin Zachodniego Mazowsza. Teren ten został wybrany nieprzypadkowo. Heraldyka samorządowa tego obszaru była tematem mojej pracy magisterskiej⁷.

Zachodnie Mazowsze, podobnie jak Jan Józefacki, interpretuję jako teren dawnego województwa rawskiego, które powstało po inkorporacji tych ziem do Korony w latach 1462–1476⁸. Jego obszar rozciągał się od Wisły na północy po Leśnicę i Pilicę na południu oraz od Mogielanki na wschodzie po Mrogę na zachodzie. W sumie wynosił 23 828 ha⁹.

W rozważaniach wezmę pod uwagę herby tych powiatów i gmin, których siedziby położone są na terenie interesującego mnie obszaru, dopisując do tej listy gminę

³ W. Drelicharz 2000, s. 39.

⁴ J. Pruszyński 2001, s. 50; T. Jędrzyśiak 2011, s. 33.

⁵ A. Gieysztor 2000, s. 13–15; K. Zeidler 2007, s. 13; M. Koniusz 2011, s. 77.

⁶ M. Koniusz 2011, s. 74–75.

⁷ Grzegorz Trafalski, *Heraldyka samorządowa Mazowsza Zachodniego w latach 1792–2012*, Łódź 2014 (praca magisterska w zbiorach Katedry Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Łódzkiego).

⁸ J. Grabowski 2012, s. 132–141; A. Świeżawski 1962, s. 35–45; 1970, s. 27; 1976, s. 357–367; P. Węcowski 2004, s. 50–67.

⁹ Z. Gloger 1903, s. 123. Przeliczenie mil kwadratowych na hektary własne.

Zduny ze względu na niespotykany przekaz jej znaku. Przedmiotem mojego zainteresowania będą również *signi* tych powiatów, które choćby fragmentarycznie leżą na terenie Mazowsza Zachodniego. Insignia te stanowią w tym momencie zbiór 63 znaków samorządowych, który ciągle jest powiększany dzięki uchwałom kolejnych władz samorządowych. W swoich rozważaniach pominię loga heraldyczne, z których korzystają 3 samorządy¹⁰. Mimo stosunkowo niewielkiego terenu poddanego dokładniejszym badaniom, sądzę, że wnioski z nich płynące można rozszerzyć na całe terytorium rdzennej Polski z pewnymi zastrzeżeniami dla tzw. Ziemi Odzyskanych.

W artykule spróbuję pokazać, w jaki sposób samorządy wykorzystują swoje dziedzictwo w herbach. W związku z tym odłożę tradycyjny, heraldyczny sposób podziału godeł herbowych. W jego miejsce spróbuję posłużyć się typologią zaproponowaną przez J. Pruszyńskiego. Należy pamiętać o tym, że większość herbów czerpie swoją symbolikę z różnych dziedzin dziedzictwa równocześnie. Godła takich znaków zbudowane są z kilku przedmiotów, które odwołują się do różnych składników tradycji kulturowej. W związku z tym niektóre znaki będą występowały wielokrotnie. Będę je traktował w sposób przedmiotowy dla pokazania źródeł, z których czerpią swoją symbolikę.

Wśród dóbr materialnych J. Pruszyński wymienia na pierwszym miejscu stroje. Nawiązanie do nich znajdziemy w herbie powiatu skierniewickiego, gminy Kampinos i Sochaczewa. W zwieńczeniu znaku gminy Kampinos umieszczono hełm rycerski. Być może miał on nawiązywać do klejnotu herbu Gozdawa, który wypełnia pole tarczy gminnego *signum*. Umieszczanie hełmów heraldycznych w herbach samorządowych nie powinno mieć jednak miejsca. W znaku Sochaczewa przynajmniej od XVI w. znajduje się mąż zbrojny¹¹. We współczesnym herbie jest on wzorowany na najstarszej, zachowanej pieczęci miejskiej¹². W ten sposób przekazuje on informację o stroju rycerskim z tego okresu. Do płaszcza ostatnich Piastów Mazowieckich odwołano się w herbie powiatu skierniewickiego¹³.

Kolejną grupę w typologii J. Pruszyńskiego stanowi budownictwo. W herbach poddanych moim badaniom trzeba je podzielić na trzy podgrupy: s heraldyzowane zabytki, symboliczne oddanie budowli, znaki niosące ze sobą głębsze przesłanie. Do pierwszej grupy z pewnością można zaliczyć godła gmin Brochów¹⁴, Łyszkowice¹⁵

¹⁰ Z logo heraldycznego zamiast herbu postanowiły korzystać gminy: Błędów, Godzianów i Rogów.

¹¹ Muzeum Narodowe w Krakowie (dalej: MN Kraków), dział rękopisów (dalej: dz. rkps.), sygn. 565/19 NI 119900; M. Gumowski 1938, s. 55–56; B. Kwiatkowski 2007, s. 175–178; G. Trafalski 2014, s. 47.

¹² Dziennik Urzędowy Województwa Skierniewickiego (dalej: DUWS), nr 9 z 26 maja 1998 r., s. 408; 415–416.

¹³ Archiwum Krzysztofa J. Guzka; I. Gieysztorowa, A. Zahorski, J. Łukasiewicz 1968, s. 11.

¹⁴ Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego (dalej: DUWM), nr 115 z 6 czerwca 2001 r., poz. 1536, s. 4271.

¹⁵ Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego (dalej: DUWŁ), nr 42 z 21 lutego 2002 r., poz. 1089, s. 3655.

i Puszcza Mariańska¹⁶. W pierwszym znaku umieszczono przedstawienie XVI-wiecznego kościoła w Brochowie. Jest to bardzo charakterystyczna bryła o cechach obronnych¹⁷. W symbolu podłowickich Łyszkowic umieszczono niezachowaną dziś bramę miejscowej cukrowni¹⁸. W *signum* Puszczy Mariańskiej wykorzystano budynek drewnianej kaplicy pw. św. Michała Archanioła i Niepokalanego Poczęcia NMP zbudowanej w latach 60. XVII w. Wokół tego budynku bł. Stanisław Papczyński¹⁹ zorganizował początki zakonu marianów²⁰. Niestety po pożarze w 1993 r. odbudowano tylko najstarszą część z prezbiterium. W godłach 5 gmin z omawianego obszaru mamy do czynienia z symbolicznym oddaniem budowli. W dwóch przypadkach w herbie został umieszczony dwór książęcy, który przyczynił się do powstania miasta²¹. W znaku Żyrardowa s heraldyzowano fabrykę, której miejscowość zawdzięcza swoją pozycję²². W głowicy herbu gminy Sanniki umiejscowiono dach kościoła. Jest to odwołanie do *signum* leżącego w tej gminie, dawnego miasta Osmolina, który wykorzystywał w swym znaku budynek miejscowego kościoła.

Nieco inaczej należy rozumieć te herby gmin, w których za budowlą idzie głębsze, symboliczne przesłanie. Na badanym przeze mnie terenie da się je podzielić na dwie grupy. W pierwszej znajdują się znaki podkreślające miejską tradycję ośrodka, siedziby gminy. Zwykle jest ona oddana poprzez umieszczenie w herbie gminy godła znaku miejskiego stolicy gminy. W 5 przypadkach zostaje ona podwójnie podkreślona poprzez umieszczanie w nich murów miejskich²³ symbolizujących idealne miasto i wyłuszczających radość z cieszenia się przez mieszkańców prawem miejskim w odróżnieniu od otaczających ich wsi. Do drugiej grupy zaliczymy znaki podkreślające walory obronne i pograniczne położenie gmin. Zwykle są one oddane przez umieszczenie w godle wieży fortecznej, czasem posiadającej przejazd bramny. Wśród przebadanych przeze mnie herbów są 3 takie znaki²⁴.

Narzędzia pracy, nie licząc mieczy, topora i insygniów świętych, które niosą ze sobą inne przesłania, zostały umieszczone tylko w jednym herbie. W znaku wiejskiej

¹⁶ DUWM, nr 58 z dnia 8 lipca 1999 r., poz. 2073, s. 3395.

¹⁷ Z. Skiełczyński 1993, s. 9–24; J. Żmudziński 2010, s. 21–30.

¹⁸ Archiwum Krzysztofa Jana Guzka; W. Mieczkowski 2011, s. 18–19.

¹⁹ Bł. o. Stanisław Papczyński (1631–1701), założyciel zakonu mmarianów. Uczył się w szkole prowadzonej przez oo. pijarów. Po jej ukończeniu wstąpił do nowicjatu w tym zgromadzeniu. W 1661 r. otrzymał święcenia diakonatu i kapłaństwa. W 1670 r. odszedł z zakonu pijarów. W 1673 r. powołał do istnienia Towarzystwo Księży Marianów Niepokalanego Poczęcia. Zmarł w opinii świętości 17 września 1701 r. Został beatyfikowany 16 września 2007 r. (*Akt heroicznego o. Stanisława Papczyńskiego* [w:] W. Makoś, *Puszcza Mariańska. Kolebka Zgromadzenia Marianów*, Warszawa 2000, s. 39–49).

²⁰ Ibidem, s. 12–15.

²¹ Widnieją one w herbach Mszczonowa i Sochaczewa.

²² DUWM, nr 2 z 10 stycznia 2000 r., poz. 8, s. 51.

²³ Umieszczono je w herbach gmin: Jeżów, Mogielnica, Iłów i miast Rawa Mazowiecka i Gostynin.

²⁴ Znajdują się one w znakach Nowego Miasta nad Pilicą, Gąbina i gminy Głowno.

gminy Sochaczew umieszczono pług mający podkreślać rolnicze tradycje gminy. Inne symbole niosące to samo przesłanie należy zaliczyć do wytworów mających zaspokajać potrzeby człowieka. Będą to kłosa zbóż umieszczone w herbach 10 gmin²⁵ i powiatu kutnowskiego, ryba z herbu gminy Łyszkowice, niedźwiedź z ulem w *signo* gminy Żelechinek²⁶ oraz jabłka i jabłoń w znakach 3 gmin²⁷ i powiatu grójeckiego.

Drugą grupę dóbr kultury stanowią dobra niematerialne. Ich listę Aleksander Gieysztor rozpoczyna od tradycji, jest to jednak pojęcie tak szerokie, że Maria Koniusz dokonuje jego wewnętrznego podziału, rozpoczynając go od religii. Odwołania do religii w herbach samorządów należy podzielić na odwołania do religii w ogóle oraz do patrona miejscowego kościoła. O tym, że mieszkańcy gminy w większości są chrześcijanami, informuje 5 herbów gmin. W znakach 5 gmin umieszczono postać świętego patrona lokalnej parafii. W 3 przypadkach jest to św. Wawrzyniec. W herbie gminy Młodzieszyn widzimy św. Jacka²⁸. W 4 znakach zamiast wyobrażenia postaci świętych, umieszczono ich atrybuty. W dwóch z nich znalazły się lilie – symbol Maryjny²⁹. W herbie gminy Maków umieszczono wiosło, krzyż i włócznie, atrybuty św. Wojciecha, a w *signum* Głowna widnieje według statutu miasta: „głowa św. Jana Chrzyciela na misie”³⁰, co ciekawe, w miejscowej tradycji nie ma śladów kultu tego świętego. W herbie gminy Bolimów widnieją dwie srebrne muszle położone na lasce³¹, co kierowałoby nasze rozważania w kierunku kultu św. Jakuba Starszego Apostoła. Ale podobnie jak w Głownie, trudno doszukiwać się takich odwołań w lokalnej tradycji i historii. W obu przypadkach mamy do czynienia z mylnym odczytaniem wyobrażeń pieczęci staropolskich³². Ciekawym odwołaniem do lokalnego świętego są dwie korony, złota i czerwona, umieszczone w głowicy herbu gminy Teresin³³. Wskazują one na św. Maksymiliana Kolbego, który w sąsiednim Niepokalanowie założył klasztor franciszkanów.

²⁵ Zostały one umieszczone w herbach gmin: Chaśno, Kowiesy, Nowa Sucha, Lipce Reymontowskie, Pacyna, Sanniki, Słubice, Szczawin Kościelny i Żelechlinek.

²⁶ *Gmina Żelechlinek*, Żelechlinek 2012, s. 1.

²⁷ Wyobrażono je na herbach gmin Nowa Sucha, Sadkowice, Kowiesy.

²⁸ Jacek Odrowąż (ok. 1200–57) – jeden z popularniejszych polskich świętych. Przyjęty do zakonu dominikanów przez św. Dominika w 1218 r. W 1222 r. wysłany do Polski z misją założenia placówki dominikańskiej. Kanonizowany w 1594 r. Zgodnie z legendą w czasie ucieczki z opanowanego przez Turków i płonącego Kijowa zabrał ze sobą monstrancję. Wtedy przemówiła do niego znajdująca się w kościele figura Matki Boskiej, prosząc, by prócz syna zabrał też matkę. Równocześnie obiecała ona, że kamienna rzeźba zupełnie straci swój ciężar. W scenie tej ucieczki został wyobrażony św. Jacek w herbie gminy Młodzieszyn (Z. Bauer i A. Leszkiewicz 2003, s. 181–183).

²⁹ Widnieje ona w herbach gmin Domaniewice i Puszcza Mariańska (W.A. Niewęglowski 1998, s. 11).

³⁰ DUWŁ, nr 326 z 5 grudnia 2003 r., poz. 2756, s. 23101.

³¹ Uchwała Rady Gminy Bolimów nr XXI/59/2000 z 28 grudnia 2000 r. w sprawie ustanowienia znaków Gminy Bolimów.

³² G. Trafalski 2016, s. 123–132.

³³ DUWS, nr 22 z 17 września 1996 r., s. 761; DUWM, nr 30 z 1 marca 2000 r., poz. 200, s. 1505.

Symbolle odnoszące się do folkloru³⁴ umieszczono w herbie powiatu łowickiego. Trzy kolorowe pasy w słupek w górnej części tarczy mają oddawać w nim piękno wielobarwnego pasiaka³⁵. W tej części nie może zabraknąć herbu gminy Zduny, pomimo tylko częściowego położenia jej na Mazowszu Zachodnim. Godło herbu wyobraża s heraldyzowaną łowicką wycinankę. Książka pod nią jest odwołaniem do tradycji miejscowej oświaty³⁶.

Nie odnajdujemy w herbach samorządów poddanych badaniom odwołań do języka, nie licząc nawiązań do nazw gmin w znakach gmin Leszno, Nowa Sucha³⁷ i Teresin³⁸.

Pamięć o przeszłości należałoby podzielić na kilka podgrup: pamięć o znakach samorządów, o ważnych wydarzeniach mających miejsce na danym terenie oraz o właścicielach ziem leżących na terenie gminy. W pierwszej grupie znajdują się herby gmin miejskich oraz tych gmin, których stolice mają zbadaną tradycję sfragistyczno-heraldyczną³⁹, z wyjątkiem gminy Jeżów⁴⁰. Ciekawy zabieg zastosowano w herbie wiejskiej gminy Łowicz. Umieszczono w nim obok srebrnej wstęgi, symbolu rzeki Bzury, pelikana zaczerpniętego z herbu miasta, siedziby władz gminy⁴¹. Do tej grupy trzeba doliczyć herby wszystkich powiatów, w których znajdują się odwołania do herbów województwa rawskiego, czerskiego lub Mazowsza właściwego. Wyjątek stanowi znak powiatu kutnowskiego, który jest odwołaniem do *signum* jego przedwojennego odpowiednika⁴², który zaczerpnął lwa w swoim godle z herbu Kutna⁴³.

Pamięć o ważnych wydarzeniach z lokalnej historii utrwalają umieszczone w herbie powiatu sochaczewskiego dwa miecze przypominające o wielu wojnach, jakie miały miejsce na jego terenie. Przez jego terytorium przetoczyło się bardzo

³⁴ K.J. Guzek, *Kultura ludowa a heraldyka. Kultura ludowa i sztuka we współczesnej heraldyce polskiej. Konspekt autorskiego referatu przygotowanego na sesję popularnonaukową IV Ogólnopolskiego Zjazdu Towarzystw Regionalnych Działających na Wsi, Łowicz, 22–24 czerwca 1998*, <http://www.powiat.łowicz.pl/1716,kultura-ludowa-a-heraldyka.html?ukryj=no>, 17.06.2013.

³⁵ DUWL, nr 301 z 12 grudnia 2002 r., poz. 3547.

³⁶ K.J. Guzek 2009, s. 2–30.

³⁷ DUWS, nr 20 z 12 września 1996 r., s. 578, 585.

³⁸ DUWS, nr 22 z 17 września 1996 r., s. 761.

³⁹ Mowa o znakach miast: Gąbina, Gostynina, Głowna, Grodziska Mazowieckiego, Kutna, Łowicza, Mogielnicy, Mszczonowa, Nowego Miasta nad Pilicą, Rawy Mazowieckiej, Skierniewic, Sochaczewa, Żyrardowa. W tym miejscu warto również odnotować herby gmin wiejskich, na których terenie istniało kiedyś miasto, tj. gminy Biała Rawska, Bolimów, Iłów, Kiernozia, Sanniki, Wiskitki.

⁴⁰ Herb gminy był projektowany od nowa bez odwołania do tradycji sfragistycznej Jeżowa (MN Kraków, dz. rkps. sygn. 553/86 NI 118233; NI 118234; G. Trafaski 2014, s. 22–23; W. Wittyg 1904–1914, s. 98.

⁴¹ Uchwała nr XXX/157/09 Rady Gminy Łowicz z 26 czerwca 2009 r. w sprawie ustanowienia znaków Gminy Łowicz, <http://www.łowicz.bipst.pl>, 13.05.2013.

⁴² M. Adamczewski 2011, s. 41.

⁴³ Ibidem; S.K. Kuczyński 1993, s. 274, 289.

wiele konfliktów. Przechodziły tędy wojska Jagiełły zmierzające pod Grunwald. Toczone tam długie działania pozycyjne w trakcie I wojny światowej. Szczególne miejsce w lokalnej pamięci ma bitwa nad Bzurą, której ostatnia faza miała miejsce na omawianym terenie. Odwołanie do ważnych wydarzeń mających miejsce na terenie samorządu odnajdujemy również w znaku gminy Jaktorów. Umieszczona w nim głowa тура przypomina o rezerwacie, w którym padła ostatnia turzyca w Europie⁴⁴.

Wspomnienie właścicieli miejscowości odnajdujemy w 22 znakach⁴⁵. W dwóch przypadkach są to mitry książęce przypominające o tym, że teren samorządu był własnością książąt⁴⁶. W 7 przypadkach są to dwie lub trzy lilie zaczerpnięte z herbu kapituły gnieźnieńskiej. Kościół posiadał duże dobra w okolicach Łowicza i Skierniewic. W pozostałych symbolach mamy do czynienia z uszczerbionymi herbami szlacheckimi. Szczególnie ciekawy jest herb Grodziska Mazowieckiego. Przedstawia on nieodmienioną „Bogorię”. Właściciele miejscowości, Mokronowscy, używali jednak odmiany ze złotymi grotami w błękitnym polu⁴⁷.

W herbie wiejskiej gminy Gostynin postanowiono odwołać się tylko do dziedzictwa naturalnego okolicy. Umieszczono w nim bociana czarnego i sosnę symbolizujące położenie gminy wśród jezior i lasów. Oprócz wspomnianej jednostki samorządowej odwołanie do dziedzictwa naturalnego znajdujemy w 8 znakach gmin⁴⁸. Najczęściej jest to odwołanie do rzeki przepływającej przez dany teren. Zwykle jest ona przedstawiana w postaci srebrnej wstęgi.

Pośród 63 znaków poddanych badaniom do dziedzictwa kulturowego odwołują się 62 (98,36%) herby, w tym do dziedzictwa materialnego 26 (42,62%) herbów, a do niematerialnego 59 (91,80%) insygniów. Stroje odnajdujemy w 3 (4,83%) symbolach. Budownictwo zostało wykorzystane przy tworzeniu 16 (25,81%) znaków, w tym 3 razy były to s heraldyzowano zabytki, w 5 gminach umieszczono symboliczne odwołanie do budowli, a 8 znaków odwołuje się do głębszej symboliki murów i strażnic. Narzędzia pracy odnajdujemy w 1 (1,61%) herbie. W 16 (22,58%) samorządach przy projektowaniu symboli sięgnięto po odwołania do wyrobów mających zaspokajając potrzeby człowieka. W 10 (16,39%) insygniach wykorzystano symbolikę religijną. Dwa samorządy (3,27%) wykorzystują w swoich znakach odwołania do folkloru.

⁴⁴ DUWM, nr 75 z 17 sierpnia 1999 r., poz. 22889, s. 4047; A.T. Wrześniowski 1870, s. 299–330.

⁴⁵ Odwołania do herbu właścicieli znalazły się w herbach powiatów: brzezińskiego i grodzkiego; miast: Białej Rawskiej, Grodziska Mazowieckiego, Łowicza i Skierniewic; gmin: Brochów, Chąšno, Dmosin, Domaniewice, Głowno, Iłów, Kampinos, Kocierzew Południowy, Łyszkowice, Nieborów, Pacyna, Słubice, Szczawin Kościelny, Wiskitki.

⁴⁶ Występuje ona w herbie wielkim Łowicza i *signum* powiatu gostynińskiego.

⁴⁷ Kolorowy wzór herbu właścicieli znajdował się na stropie lokalnego kościoła (K. Niesiecki 1841, t. VI, s. 451; M. Cabanowski 1996, s. 166–169). Co ciekawe, takiej barwnej odmiany nie odnotowują Teodor Chrząński, Tadeusz Gaj ani Alfred Znamierowski (T. Chrząński 1909, tab. V; T. Gaj 2007, s. 40; 2003a, 2003b, s. 239; A. Znamierowski 2004).

⁴⁸ Odwołanie do dziedzictwa naturalnego widzimy w herbach gmin Jaktorów, Łowicz, Młodzieszyn, Nieborów, Nowa Sucha, Słubice, Słupia, Puszcza Mariańska, a także powiatu sochaczewskiego.

Źródło językowe można przypisać godłom 3 (3,27%) gmin. Najczęściej przy projektowaniu herbów sięgano po pamięć o przeszłości. Skorzystano z niej w 44 (70,49%) symbolach. W tym do symboli dawnych samorządów odwołano się w 32 znakach, a odmienione lub nie herby właścicieli umieszczono w 22 insygniach. Powyższe zestawienie pokazuje, że w trakcie poszukiwania symboliki dla współczesnych samorządów Zachodniego Mazowsza znacznie chętniej sięgano po dziedzictwo kultury niematerialnej, a wewnątrz niego po pamięć o przeszłości.

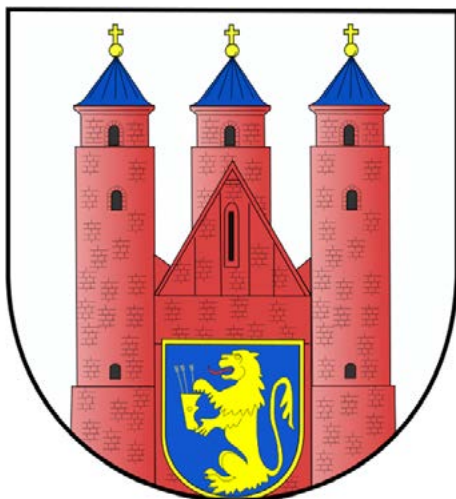
Reasumując, należy zauważyć, że w herbach gmin i powiatów w przeważającej większości da się odnaleźć odwołanie do dziedzictwa kulturowego regionu. Autorzy znaków samorządowych wraz z Komisją Heraldyczną za wstęp do rozważań nad herbem gminnym uznali artykuły H. Seroki, w których nie pada hasło „dziedzictwo kulturowe”, oraz wnioski z I Krakowskiego Kolokwium Heraldycznego, w których nie zostało ono poddane dokładniejszej analizie. Trudno jednak nie stwierdzić, że herby miast będące siedzibami gminy, historyczne herby miejskie z obszaru gminy, geneza miejscowości będącej siedzibą gminy, etymologia nazwy miejscowości, symbolika związana z wezwaniem kościoła parafialnego, symbolika, w tym herb, związana z właścicielami miejscowości-siedziby gminy, wyobrażenia pieczęci gminnych z XIX w., charakterystyczne osiągnięcia kultury ludowej są czymś innym niż dziedzictwem kulturowym danego regionu.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczewski M., *Pieczenie i herby Kutna* [w:] *Kutno poprzez wieki*, red. J. Szymczak, Kutno–Łódź 2011, s. 21–46.
- Bauer Z., Leszkiewicz A., *Wielka Księga Świętych*, t. 3, Kraków 2003.
- Cabanowski M., *Mój Grodzisk*, Warszawa 1996.
- Drellicharz W., *Wnioski z I Krakowskiego Kolokwium Heraldycznego w sprawie symboliki samorządowej III Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 20(2000), s. 39–43.
- Gajl T., *Herbarz Polski*, Gdańsk 2007.
- Gajl T., *Herby szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Gdańsk 2003a.
- Gajl T., *Polskie rody szlacheckie i ich herby*, b.m.w., 2003b.
- Gieysztor A., *O dziedzictwie kultury*, Warszawa 2000.
- Gieysztorowa I., Zahorski I., Łukasiewicz J., *Cztery wieki Mazowsza. Szkice z dziejów 1526–1914*, Warszawa 1968.
- Gloger Z., *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1903.
- Grabowski J., *Dynastia Piastów Mazowieckich*, Kraków 2012.
- Gumowski M., *Herby miast województwa warszawskiego*, Warszawa 1938.
- Guzek K.J., *Herby Gminy Zduny A.D. 1996*, Zduny k/ Łowicza 2009.
- Jędrusiak T., *Dziedzictwo kulturowe jako markowy produkt turystyczny regionu* [w:] *Dziedzictwo kulturowe Polski i jego znaczenie w turystyce*, red. J. Wyleżalek, D. Orłowski, Warszawa 2011, s. 31–48.
- Karwasińska J., *Wojciech-Adalbert* [w:] *Hagiografia polska. Słownik biobibliograficzny*, red. R. Gustaw, t. II, Poznań–Warszawa–Lublin 1972, s. 572–589.
- Koniusz M., *Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w rozwoju turystyki na przykładzie Gminy Skala* [w:] *Związki polskiego dziedzictwa kulturowego z turystyką*, red. D. Orłowski, J. Wyleżalek, Warszawa 2011, s. 73–100.

- Kuczyński S.K., *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.
- Kwiatkowski B., *Dzieje Sochaczewa*, t. 2: *W okresie przynależności do księstwa mazowieckiego (1202–1476)*, Sochaczew 2007.
- Mieczkowski W., *Kwadratura komina*, „Ziemia Łódzka”, 4(2011), s. 18–19.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. VI, Lipsk 1841.
- Niewęglowski W.A., *Leksykon świętych*, Warszawa 1998.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001.
- Seroka H., *Podstawy rozwoju heraldyki samorządowej w III Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, 18(1998), s. 3–16.
- Skiełczyński Z., *Dawny Brochów*, Leszno k. Błonia 1993.
- Swieżawski A., *Wcielenie ziemi rawskiej, gostynińskiej i bełskiej do Korony (1462)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, seria 1, 27(1962), s. 35–44.
- Swieżawski A., *Wcielenie ziemi sochaczewskiej do Korony (1476 r.)*, „Przegląd Historyczny”, LXVI(1976), z. 3, s. 357–367.
- Swieżawski A., *Spór o sukcesję mazowiecką 1462–68*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, seria 1, 72(1970), s. 27, s. 19–33.
- Szlaga J., Straszewicz M., Kuźmiak K., Duchniszewski J., Knapiński R., *Jan Chrzciciel [w:] Encyklopedia katolicka*, red. W. Stanisław, t. VII, Lublin 1997, s. 771–780.
- Tablice odmian herbowych Chrzęńskiego*, wyd. J. Ostrowski, Warszawa 1909.
- Trafalski G., *Legendy nowożytnych pieczęci Bolimowa jako źródło do średniowiecznej lokacji miasta [w:] Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje*, red. P. Pokora, M. Hlebionek, T. Kałuski, Poznań 2016, s. 123–132.
- Trafalski G., *Herby samorządów Mazowsza Zachodniego w latach 1793–2012*, Łódź 2014 (praca licencjacka w zbiorach Katedry Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Łódzkiego).
- Węcowski P., *Mazowsze w Koronie. Propaganda i legitymizacja władzy Kazimierza Jagiellończyka na Mazowszu*, Kraków 2004.
- Wittyg W., *Pieczęcie miast dawnej Polski*, t. I–III, Kraków–Warszawa 1904–1914.
- Wrześniowski A.T., *O turach w Europie, zwłaszcza w Polsce*, „Ateneum” 1870, s. 299–330.
- Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa–Kraków 2007.
- Znamierowski A., *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004.
- Żmudziński J., *Brochów. Miejsce chrztu Fryderyka Chopina*, Kraków 2010.

Grzegorz Trafalski, Dziedzictwo kulturowe w heraldyce samorządowej na przykładzie herbów gmin i powiatów Mazowsza Zachodniego

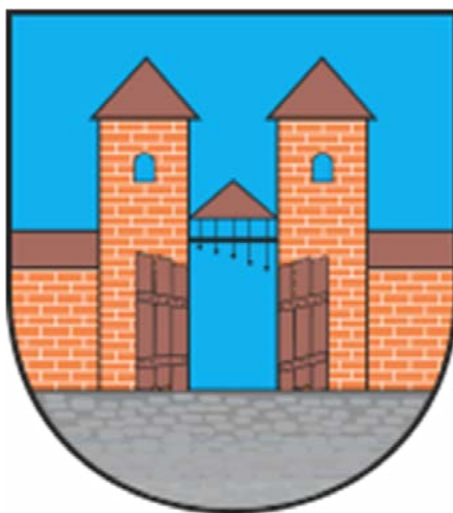
Herb Gminy Brochów

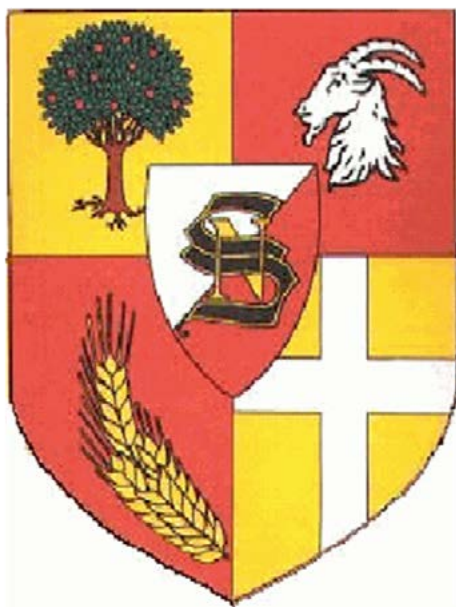
Herb Gminy Dmosin

Herb Gminy Jaktorów

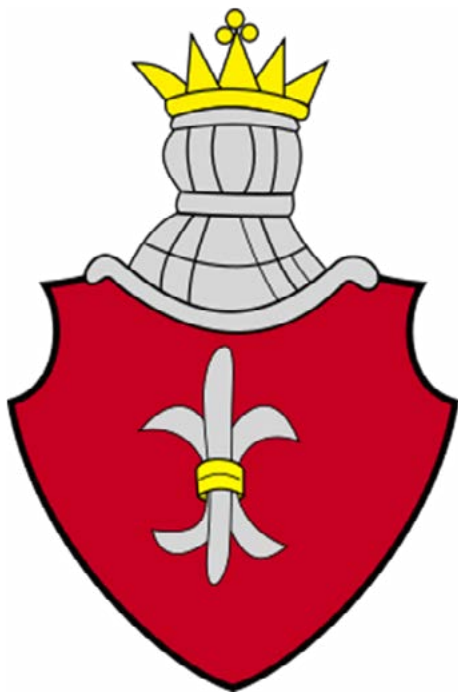
Herb Gminy Mogielnica

Herb Gminy Nowa Sucha

Herb Gminy Sochaczew

Herb Gminy Kampinos

Herb Gminy Żelechinek

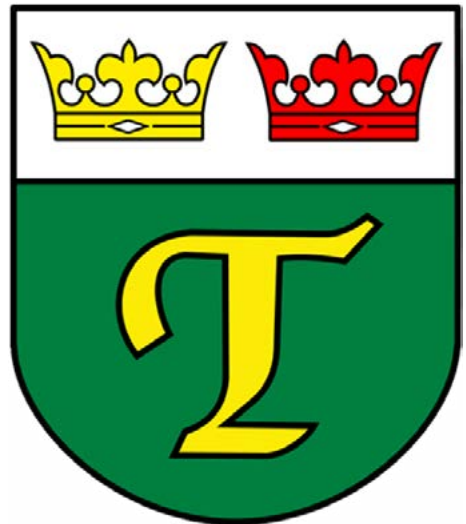
Herb Grodziska Mazowieckiego

Herb Gminy Łowicz

Herb Gminy Zduny

Herb Gminy Teresin

Herb Gminy Sochaczew